

AFBEELDINGEN DER FRAAISTE, MEEST UITHEEMSCHE BOOMEN EN HEESTERS en Johan Carl Krauss

Jan Holwerda

Inleiding

*Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters*¹ van J.C. Krauss wordt vaak aangeduid als de pendant van *Magazijn van Tuin-sieraaden*² (1802-1809) van Gijsbert van Laar (1768-1820). Beide werken verschenen in de vorm van losse katernen bij Johannes Allart te Amsterdam. De serie van Krauss bestaat uit 21 afleveringen met 6 platen elk en is verschenen tussen 1802 en 1808.

Het navolgende gaat in op de persoon Krauss, zijn botanisch gerelateerde publicaties, meer gedetailleerd op *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* -inhoud, datering, bron, genoemde soorten- en eindigt met enige speculaties omtrent de initiatiefnemer tot publicatie en mogelijke tekenaars.

Biografie³

Johan Carl Krauss (1759-1826)⁴ wordt geboren op 6 oktober 1759 te Öhringen⁵ in Duitsland, als zoon van Christophorus (Christoffel) Adam Krauss en Dorothea Zolner. Vader Christophorus is geneesheer, in dienst van de vorst van Hohenlohe-Waldenburg, en is zijn eerste leermeester. In Erlangen en Straatsburg zet Johan Carl zijn studie voort om vervolgens als arts in dienst te treden bij de door Holland betaalde Badensche troepen.

In 1785 promoveert Johan Carl aan de Universiteit van Harderwijk⁶, vervolgens is hij korte tijd in Arnhem werkzaam of nog in dienst bij de Badensche troepen (de gebruikte bronnen spreken elkaar tegen⁷), en in 1787 vestigt hij zich als *burgerlijk geneesheer* te Amsterdam. Aldaar treedt hij in het huwelijk met Everdina Hey.

Twintig jaar later, in 1807, wordt hij door koning Lodewijk Napoleon Bonaparte te Harderwijk benoemd tot *gewoon hoogleeraar der beschouwende, beoefenende*

en gerechtelijke geneeskunde. Krauss aanvaardt de post met een rede op 20 juni 1808. Twee jaar later treedt hij alweer af als rector en nog eens twee jaar later als prorector. Dit als gevolg van het opheffen van de Universiteit van Harderwijk in 1811 en de ontbinding in 1812. Nog in datzelfde jaar wordt Krauss benoemd tot *hoogleeraar in de geneeskunde* te Leiden. Aldaar vraagt hij na *gedurende langeren tijd zwak en dikwijls lijdend* te zijn geweest in 1824⁸ om gezondheidsredenen zijn ontslag en op 19 maart 1826 overlijdt Johan Carl te Leiden.⁹

Afb 1: Silhouetportret van Joan Carl Krausz (1759-1826)
door Friedrich Christoph Dietrich

Bibliografie

Krauss heeft meerdere publicaties op zijn naam te staan. Veelal op medisch, maar ook een aantal op botanisch vlak. In de laatste categorie vallen:

Afbeeldingen der artseny-gewassen met derzelver Nederduitsche en Latynsche beschryvinge, verschenen in zeven delen, van 1796 tot 1813, bij J.C. Sepp en Zoon te Amsterdam.¹⁰

De serie is een bewerking van *Icones Plantarum Medicinalium, Abbildungen der Arzneygewächsen* (1784-1790) van de Duitse apotheker en botanicus Johannes

Zorn (1739-1799):

deel I (1796) is een bewerking door Dieterich Leonhard Oskamp (1756-1802);

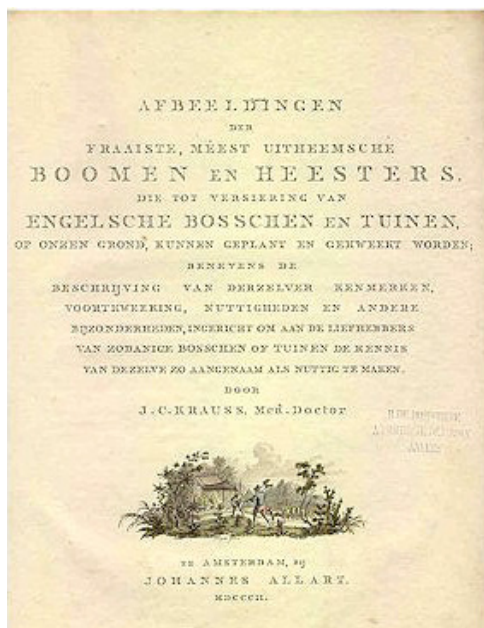
deel II (1796) door Martinus Houttuyn (1720-1798);¹¹

de delen III (1798), IV (1800), V (1800) en VI (1801) door Johan Carl Krauss;¹²

deel VII (1813) is later toegevoegd, voor Nederland bewerkt door Adolphus Ypey (1749-1820).

In 1801 en 1802 was er sprake van nog eens twee andere werken die uit het Duits zouden worden vertaald.

In de Oprechte Haarlemse courant van 29 augustus 1801 geeft J.C. Sepp en Zoon

Afb 2: Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters

aan dat het vierde stuk van Artseny-gewassen is verschenen en dat J.C. Krauss met een vervolg bezig is. Verder zal de uitgever ook Neues Gärtner Lexicon von J.F.G. Dietrich laten vertalen.

In de Allgemeine Literatur-Zeitung van 13 Juni 1801 staat een Duitse aankondiging van dit lexicon. Het lijkt niet te zijn verschenen want een registratie is niet achterhaald. Wel verscheen vanaf 1802 een ander lexicon van Dietrich: Vollständiges Lexicon der Gärtnerei und Botanik...(1802-1810).

In Oprechte Haarlemse courant van 6 maart 1802 kondigt J. Allart de vertaling, door J. Kraus, van Abbid 800 Americanische Gewächsen en Auswahl seltener Gewächsen aan.

De eerste titel zal niet het getal 800, maar 300 moeten dragen en is daarmee het werk Dreyhundert auserlesene amerikanische Gewächse nach Linneischer Ordnung (1785) van Johannes Zorn en Nikolaus Joseph Freiherr von Jacquin. Het tweede werk betreft Auswahl schöner und seltener Gewächse: als ein Fortsetzung der Amerikanischen Gewächse (1795) van opnieuw Johannes Zorn. Beide Duitstalige werken zijn verschenen, een vertaling is niet opgedoken.

Niet veel later, november 1802, verschijnt de aankondiging van Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters. Dit werk zal de plaats van de eerder aangekondigde vertaling ingenomen hebben.

Almanach der Kruidkunde. Ter onderrichting en vermaak voor het Schoone Geslacht, als ook voor die genen die de eerste beginselen der Kruidkunde beoefenen, Amsterdam 1800-1804 (bij J.B.Elwe).

Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters, die tot versiering van Engelsche Bosschen en Tuinen, op onzen grond, kunnen geplant en gekweekt worden; benevens de beschrijving van derzelver kenmerken, voortkweeking, nuttigheden en andere bijzonderheden, ingericht om aan de Liefhebbers van zodanige Bosschen of Tuinen de kennis van dezelve zo aangenaam als nuttig te maken, Amsterdam 1802-1808 (in 21 katernen, bij J. Allart).

Beginnels der kruidkunde, ter onderrigting en vermaak van het schoone geslacht, als ook voor diegenen, die de eerste beginselen der kruidkunde beoefenen, Amsterdam 1810.

Vooraf

Johan Carl Krauss wordt na het verschijnen van het tweede deel van *Afbeeldingen der artseny-gewassen* door de uitgevers van dit werk, J.C. Sepp en Zoon, *aangezocht de verdere beschrijving over te nemen, en was het mogelijk, in dezelve smaak te voltooien*. Dit vermeldt hij in het Voorbericht van deel III.¹³ Daarin vervolgt hij met *Schoon het waar is, dat ik tot mijne uitspanning, mij gedeeltelijk met de Kruidkunde bezig houde, zo heb ik er echter nimmer aan gedacht, om als Schrijver in dit vak der Weetenschappen te verschijnen*.

Krauss is in die jaren *burgerlijk geneesheer* te Amsterdam en zal zich beroepsmatig én zoals hij zelf aangeeft *tot mijne uitspanning* bezig hebben gehouden met *artseny-gewassen* (Kruidkunde) maar in het Voorbericht van deel III klinkt ook enige onzekerheid: *eene gewaagde onderneming*. Deel III komt in 1798 uit, in 1800 de delen IV en V en tot slot in 1801 deel VI.

Dan verschijnt van zijn hand, vanaf 1802, *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* (...) Op de omslag van de losse katernen staat de verkorte titel *Verzameling van Boomen en Heesters tot versiering van Engelsche Bosschen en Tuinen*.¹⁴

Aankondiging

*De Maandelyksche uittreksels of boekzaal der geleerde wereld*¹⁵ van November 1802 kent de volgende advertentie: *Aan alle Liefhebbers en Beminnaars van fraaije Bosch en Tuin-Architectuur, als mede van de Natuurlyke Historie van Boomen en Heestergewassen, adverteerd de Boekverkooper J. Allart te Amsterdam, dat by hem wordt uitgegeeven Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters, die tot versiering van Engelsche Bosschen en Tuinen, op onzen grond, kunnen geplant en gekweekt worden; benevens beschryving van derzelver kenmerken, voortkweeking, nuttigheden en andere byzonderheden, ingericht om aan de Liefhebbers van zodanige Bosschen en Tuinen, de kennis van dezelve zo aangenaam als nuttig te maaken; door J.C. KRAUSS, Med. Doctor, Eerste Aflevering, waar in zes differente naar 't leven gekleurde Afbeeldingen voorkomen, welke van tyd tot tyd met zulk een zestal tevens zullen vervolgd worden.*

De Uitgever heeft het genoeg, dat de uitvoering alzins de goedkeuring van

kenners wegdraagd, en vleit zich, in dit vak iets geleverd te hebben, zo fraai als immer eenig Product van dien aart het licht zag. Uit hoofde der kostbaarheid der uitvoering, heeft hetzelfde niet algemeen kunnen in Commissie worden verzonden; maar is in de meeste Boekwinkels der Republiek een Exemplaar voor de Liefhebbers ter bezigtiging voorhanden; waar zy zich gelieven aantemelden, wanneer zy dagelyks van een Exemplaar kunnen worden voorzien. De Platen en Letterdruk zyn in groot 4to. Formaat.

Ook in de *Leydse Courant*¹⁶ van 29 november 1802 en in de *Algemeene Konst- en Letterbode*¹⁷ van 17 december 1802 is het voorgaande terug te vinden. De *Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1799-1803*¹⁸ geeft een prijs van f 3:18 aan, de *Algemeene Konst- en Letterbode* noemt een prijs van f 4:16.¹⁹

Bespreking

In het nummer van 3 december 1802 van de *Algemeene Konst- en Letterbode*, dus nog vóór de bovengenoemde advertentie, staat al een aankondiging en bespreking van het eerste katern.

Te lezen valt: *Door deze onderneming en in dit werk heeft de heer Krauss inzonderheid ten doel, om, by den thans heerschenden smaak voor de Engelsche Tuinen, derzelver beminnaren de bloeiende en vruchtdragende Boomen en Heestergewassen, welke daar van de gedurig afwisselende sieraden uitmaken, van nader by te leren kennen*, vervolgens wordt de inhoud van het eerste katern besproken.

Verder wordt het *Magazyn* van de *verdienstelyke Tuin-Architect G. van Laar* nog even aangehaald en afgesloten wordt met *naar het oordeel van deskundigen, zoo fraai, dat het den minnaren der Botanie, en inzonderheid der verbeterde en beschaafde Tuinkunde, niet dan aangenaam kan zyn; terwijl het tevens ten bewyze strekt, hoe verre men het ook ten dezen opzichte reeds in ons vaderland heeft gebragt.*

Alle katernen

Het is de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken* die de bron vormt voor de datering van alle katernen; de zogenaamde *Naamlijsten* van A.B. Saakes.²⁰

De maand waaronder de vermelding te vinden is zal niet de daadwerkelijke maand

van verschijnen zijn. Een vermelding van pas verschenen werken loopt vanzelfsprekend achter op de daadwerkelijke publicatie, maar indicatief is het wel en het totaalbeeld geeft wel de voortdurende, meer of minder regelmatige verschijning over de jaren weer.

Ook de *Algemeene Konst- en Letterbode* vermeldt een aantal nummers van het *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters*: in achtereenvolgens 1802, 1804 en 1805. De *Algemeene Konst- en Letterbode* geeft de vermeldingen veelal op een eerdere datum dan de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken*.

Het navolgende overzicht geeft aan welke aflevering genoemd wordt in welke maand en jaar, in de *Algemeene Konst- en Letterbode* (hierna: AKL) en in de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1799-1803* (hierna: NNB):

1 ^{ste} aflevering	december 1802 (AKL) / januari 1803 (NNB, p. 386)
2 ^{de} aflevering	april 1803 (NNB, p. 414)
3 ^{de} aflevering	julij 1803 (NNB, p. 438)

Afb 3: Kaft van het eerste en laatste katern van *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters*

4de aflevering oktober 1803 (NNB, p. 461)

De *Algemeene Konst- en Letterbode* en de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1804-1808*²¹ vervolgen met de vermeldingen:

5 ^{de} aflevering	january 1804 (AKL) / maart 1804 (NNB, p. 17)
6 ^{de} aflevering	july 1804 (AKL) / julij 1804 (NNB. p. 49)
7 ^{de} aflevering	augustus 1804 (AKL) / september 1804 (NNB, p. 70)
8 ^{ste} aflevering	december 1804 (AKL) / april 1805 (NNB, p. 125)
9 ^{de} en 10 ^{de} aflevering	mei 1805 (AKL) julij 1805 (NNB, p. 149)
11 ^{de} aflevering	september 1805 (AKL) / oktober 1805 (NNB, p. 173)
12 ^{de} aflevering	november 1805 (AKL) / oktober 1805 (NNB, p. 173)

Afb. 4: AFBEELDINGEN der fraaiste, meest Uitheemsche BOOMEN en HEESTERS,
Leydse Courant, 29 november 1802

13 ^{de} en 14 ^{de} aflevering	januarij 1806 (NNB, p. 195)
15 ^{de} aflevering	augustus 1806 (NNB, p. 250)
16 ^{de} aflevering	october 1806 (NNB, p. 267)
17 ^{de} en 18 ^{de} aflevering	augustus 1807 (NNB, p. 347)
19 ^{de} aflevering	november 1807 (NNB, p. 370)
20 ^{ste} en 21 ^{ste} aflevering	februarij 1808 (NNB, p. 394)

Titelpagina en Voorrede

Het vignet op de titelpagina is ondertekend met *vinkeles fecit*, of te wel door Reinier Vinkeles en de platen zouden gegraveerd zijn door J.C. Sepp en Zoon.²²

Reinier Vinkeles (1741-1816) was een Nederlands tekenaar en graveur. Hij had een enorme productiviteit, zijn oeuvre wordt geschat op mogelijk meer dan 3000 prenten.²³ Tijdens zijn studie in Parijs ontmoette Vinkeles onder anderen Hermanus

Numan (1744-1820) die op zijn beurt weer bekend is van *Vierentwintig printtekeningen met couleuren, verbeeldende Hollantsche buitenplaatsen, met derzelver beschrijvingen, na het leven getekent en in plaat gebracht* (1797). En Vinkeles kende bijvoorbeeld ook Jurriaan Andriessen (1742-1819), behangschilder en tekenaar en bekend van zijn arcadische landschappen.

J.C. Sepp en Zoon staat voor Jan Christiaan Sepp (1739-1811) –net als Krauss van Duitse komaf en graveur, etser, auteur, illustrator, boekhandelaar en uitgever– en Jan Sepp (1778-1853), de Zoon. Het bedrijf werd bekend door de uitgave van talrijke grote natuurhistorische plaat- en boekwerken, zoals het al genoemde *Afbeeldingen der artseny-gewassen*.

In zijn Voorrede geeft Krauss aan dat *de smaak in de Nederlandsche Tuinkunde, volgens een verheverer doel werkende, een geheel andere wending heeft genomen. Thans heeft alles [de Nederlandsche Tuinkunst] een geheel ander aanzien ontvangen; eene geduurig afwisselende menigvuldigheid van groenende Sieraaden zijn nu de bouwstoffen voor onze Engelsche Tuinen geworden; weelig bloeiende en vruchtdraagende Boomen en Heestergewassen vervangen het voorig somber groen geboomte (...)*

Bomen en struiken als bouwstenen, maar van klakkeloos aanplanten kan geen sprake zijn: *Geheel de kunst der groenende Architectuur is krachtloos, zo niet eene regelmaatige samenstelling van gewassen, de onderscheiden tijden van bloeijen, en eene streelende schakeering van kleurige bloemen, haar ondersteunen, en het greetig oog niet verrascht wordt door eene geduurige afwisseling en derhalven door elkander opvolgende aangename gewaarwordingen.*

Daartoe is kennis en kunde nodig, zeker als *Tuinkunde* op het niveau van kunst, *Tuinkunst*, wil staan: (...) *evenwel zal men desnietteenstaande gereedelijk toestemmen, dat het denkbeeld van die volmaaktheid, naar welke de Tuinkunde met andere kunsten wedijvert, alleenlijk dan bereikt kan worden, wanneer de Tuin-vriend met den Kunstenaar vereenigd, verdubbelde poogingen aanwendt, om de daartoe noodige deelen te leeren kennen, en derzelver voortplanting op onzen grond te beproeven, of, daar het noodig is, te verbeteren.*

Die kennis wordt deels reeds gebracht door het *Magazijn van Tuin-sieraaden* van *De verdienstelijke Tuin-Architect G. van Laar*, maar *Deeze poging zal echter ongetwijfeld van meer vruchts weezen, zo dezelve opgevolgd wordt van afbeeldingen en beschrijvingen dier groenende voorwerpen, welken tot bouwstoffen van de aangelegde partijen moeten dienen. Om dan den Beminnaaren van Tuinen ook in deezen te gemoet te komen, heb ik beslooten, zodanige afbeeldingen en beschrijvingen van eenigen der fraaiste en nuttigste zoo in- als uit-landsche Boomen en Heesters, te vervaardigen; en men zal daardoor, vleie ik mij niet te vergeefs, eene juiste even redigheid in de schakeeringen, in de hoogte en laagte der gemelde*

Afb 5: Een voorbeeld: *Cornus mascula* – Korneel Kirschenbaum uit *Österreichs allgemeine Baumzucht* (links) en gespiegeld overgenomen als *Cornus mascula* - Gewone Kornoelje-boom in *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* (rechts)

gewassen, en de beste voorschriften ter aankweekinge verkrijgen.

Ieder *Cahier* zal zes naar de *Natuur* getekende en gekleurde afbeeldingen omvatten. Per plaat zal afgebeeld weezen een *bloeiende tak*, vruchten en zaden, *bijzondere bladen* en *niet bloeiende stammen of takken*. Krauss legt, in de *Voorrede*, op het laatste veel nadruk want in het voor- en najaar, wanneer er sprake is

van verplanten, is onderscheid op blad of bloei niet mogelijk.

Wat de tekst betreft zullen per geslacht de geslachtskenmerken omschreven worden, gevolgd door soorten en *verscheidenheden* met de behorende kenmerken, maar ook mogelijke wijzen van *aankweking*. Tot slot worden bij een groot aantal soorten ook opmerkingen op het vlak van de *Tuinkunst* gemaakt.

In zijn *Voorrede* noemt Krauss een aantal persoonsnamen. De indeling naar het systema van Linnaeus, de *Nederduitsche benaamingen* naar Houttuijn, de *systematische charakterschets* naar Willdenow en anders eventueel naar materiaal van Reichard of Houttuijn. Voor afbeeldingen zal hij *gedeeltelijk toevlugt neemen tot de beste voorhanden zijnde afbeeldingen in andere werken* als dat van F. Schmidt en Du Hamel, en daar waar nodig met levend materiaal van bloemist J. Moonen. Verder hebben Du Hamel, Van Munchhausen en Van Burgsdorf *onvoorbeeldig duidelijk de vereischten voor boomkweeking* beschreven.

Overigens noemt Krauss in de teksten per soort regelmatig ook andere *Kruidkundigen*.

Namen en werken

Met de genoemde namen, de inhoud van *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* en het jaar 1802 (het eerste katern) in het achterhoofd is gezocht naar wie de genoemde personen en wat hun publicaties zouden kunnen zijn. Tracering leidde naar auteurs met een veelzijdige belangstelling, brede kennis, een carrière op allerlei terrein en met meerdere tot vele publicaties op hun naam. Binnen de veelheid aan publicaties is vooral gezocht naar werken op het terrein van bomen, heesters, bosbouw en nomenclatuur. En dan met name series gestart, en werken gepubliceerd voor 1802, dus voor het verschijnen van de eerste katern van *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters*.

Martinus (Maarten Willem) Houttuyn (1720-1798) was van huis uit geneesheer en schreef onder andere *Afbeelding van in- en uitlandsche houten* (vanaf 1773)²⁴ en een tweede versie zijnde *Houtkunde, behelzende afbeeldingen van meest alle bekende, in- en uitlandsche houten* (1791-1795)²⁵. In deze werken, waarvan een

eerste gedeelte zijn oorsprong in een Duitse uitgave²⁶ kent, worden houtsoorten in houten plankjes natuurgetrouw weergegeven. Houttuyn verzorgde een vertaling van de houtnamen naar het Nederlands, Engels, Frans en Latijn. Bovendien voegde hij een register in het Nederlands toe met een beschrijving van herkomst, eigenschappen en het gebruik van de houtsoorten.

De genoemde F. Schmidt is Franz Schmidt (1751-1834), hovenier van de vorst van Kaunitz-Rietberg in Mariahilf (Wenen) en later Professor der Naturgeschichte, Landwirtschaft und practischen Gartenkunde aan de Theresianischen (Ritter) Akademie te Wenen. Van zijn hand is de publicatie *Österreichs allgemeine Baumzucht*.²⁷

Carl Ludwig Willdenow (1765-1812) was een Duits apotheker, botanicus, plantentaxonom en een van de grondleggers van de fyto geografie²⁸. Hij schreef onder andere de vierde editie van *Species Plantarum*²⁹ van Carolus Linnaeus (1707-1778) en *Berlinische Baumzucht*.³⁰

De Duitse botanicus Johann Jacob Reichard (1743-1782) was een van de schrijvers van een latere editie van *Genera plantarum*³¹ van Carolus Linnaeus.

Verder spreekt Krauss over *het nog niet afgelopen werk van den Heere Du Hamel*. Bedoeld moet zijn de zogenaamde *nouveau Duhamel*, of te wel het dendrologische werk *Traité des arbres et arbustes que l'on cultive en France en pleine terre*. Niet zo zeer een tweede editie van het gelijknamige werk³² van Duhamel zelf, maar een vrijwel compleet nieuw werk in 83 delen, verschenen tussen 1800 en 1819 (in 1802, ten tijde van de *Voorrede* van Krauss, dus nog verre van compleet). Met Du Hamel bedoelt Krauss Henri Louis Duhamel du Monceau (1700-1782), een Franse wetenschapper die publiceerde over scheepsbouw, landbouw en handel.

Friedrich August Ludwig von Burgsdorf (1747-1802) schreef dendrologische en bosbouwkundige werken als *Forsthandbuch*³³ en *Anleitung zur sichern Erziehung und zweckmäßigen Anpflanzung der einheimischen und fremden Holzarten*³⁴.

Otto von Münchhausen (1716–1774) was Landdrost in Stemberg en Harburg, en botanicus. Hij vormde de tuinen van zijn slot Schwöbber (Aerzen-Königsförde, Noord Duitsland) al in 1750 om tot *englischen Parks* en was daarmee een van de eersten op het Europese vasteland en mogelijk de eerste in Duitsland.³⁵ Zijn voornaamste publicatie is *Der Hausvater: Monathliche Beschäftigungen für einen Baum- und Plantagen-Gärtner, bey Wildnissen, Pflanzungen, Pflanzschulen, Obstbäumen, Spalieren, Orangerien und Gewächshäusern, auch Forsten* (1764-1773).

Tot slot Jan Moonen, hij was eigenaar van bloemisterij 'de Lindeboom' aan de Kleine Houtweg te Haarlem.³⁶

Österreichs allgemeine Baumzucht van Franz Schmidt

Krauss zegt in zijn *Voorrede gedeeltelijk mijn toevlugt nemen tot de beste voorhanden zijnde afbeeldingen in andere werken; als daar zijn, wat de boomen en heesters betreft, die van den Heere F. Schmidt*.

Bedoeld wordt, de hierboven reeds genoemde, Franz Schmidt en zijn in vier delen verschenen publicatie *Österreichs allgemeine Baumzucht, oder Abbildungen in- und ausländischer Bäume und Sträucher, deren Anpflanzung in Österreich möglich, und nützlich ist*. De eerste drie delen verschijnen in achtereenvolgens 1792, 1794 en 1800; het vierde deel verschijnt pas in 1822. Per deel worden 60 soorten bomen en struiken besproken, waarna 60 platen met de besproken soorten volgen.³⁷

Na een vergelijking blijkt dat Krauss 119 van de 120 platen³⁸ uit de eerste twee delen van *Österreichs allgemeine Baumzucht* heeft gekopieerd en vervolgens nog eens 7 platen uit het derde deel. Hiermee is het totale aantal van Krauss platen afgedekt; 21 katernen à 6 platen of te wel 126 platen. Ook al heeft het derde deel van Schmidt nog veel meer platen te bieden, na 21 katernen stopt verdere publicatie van *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters*. De laatste katern verscheen in of voor februari 1808.

In zijn *Voorrede* schrijft Krauss *Het getal der platen, voor zo verre dit het geheele*

plan betreft, kan voorlopig niet juist bepaald worden. Ook belooft hij in de Voorrede naa afloop des werks zal een, ook op dien voet vervaardigd, classicaal systematisch register gegeven worden. Een register verschijnt echter niet. Het ontbreken hiervan lijkt te wijzen op voortijdige beëindiging van de uitgave. Een bron wordt niet genoemd, maar *Taxonomic literature* van Stafleu en Cowan zegt *publication was discontinued because of insufficient sales*.³⁹ Mogelijk speelt ook het vertrek van Krauss naar Harderwijk een rol; in 1807 is hij benoemd tot *hoogleeraar* en in 1808 aanvaardt hij die post.

De platen van Schmidt werden vrijwel alle een op een overgenomen. Enkele zijn in spiegelbeeld gekopieerd, een heeft een kleine toevoeging in de vorm van vrucht en zaden, en veel hebben een extra letter of letters bij een deel van de boom of struik welke in de begeleidende tekst verklaard wordt. Soms zijn er kleine afwijkingen tussen de Nederduitse naamgeving in de tekst en die op de plaat. Mogelijk was de graveur niet op hoogte van correcte spelling of was er een naamcorrectie (in de tekst) na voltooiing van de plaat.

Ook Schmidt geeft namen in meerdere talen: Duits, Latijn, Engels en Frans. Krauss voegt er de Nederduitse naam, op basis van Houttuyns werken, aan toe.

De teksten van Krauss zijn veelal langer dan die van Schmidt. Krauss bespreekt de soorten uitgebreider en gaat meer op details in.

Ook maakt Krauss bij meer dan de helft van de soorten aanbevelingen op het terrein van de *Tuinkunst* (welke sfeer op te roepen, waar en hoe soorten toe te passen). Maar ook hier is veelal sprake van kopiëren, Schmidt maakt dezelfde opmerkingen. Vaak is er sprake van een letterlijke vertaling, soms worden zinsdelen en losse woorden gecombineerd tot 'nieuwe zinnen' en slechts een enkele opmerking is niet terug te vinden in *Österreichs allgemeine Baumzucht*.

Mogelijk heeft Schmidt wat de aanbevelingen betreft op zijn beurt ook weer uit andermans werk geput. Een aantal opmerkingen gaat namelijk gepaard met 'Hirschfeld empfiehlt...' ⁴⁰, maar dit is enkel bij een drietal van de eerste platen. De vele daarna volgende aanbevelingen worden opgevoerd zonder een dergelijke verwijzing.

Soms worden uitgebreide aanwijzingen gegeven met welke soorten bomen, heesters, planten en bolgewassen een groep samen te stellen, hoe een *treffende verscheidenheid* te creëren, hoe tot een *romanesq* gezicht te komen, of waarbij een *vreemd en wonderbaar aanzien vereischt wordt, een vreemd of romanesq* gezicht of daar waar *iets tegenstrijdigs een verraschend indrukssel moet verwekken*.

Of dat soorten toegepast kunnen worden in de nabijheid van *romaneske plaatsen, romanesque rivieren, tuinsieraadjen, Prieelen, Schaduwzetels, op kleine met Zooden bedekte Hoogten* of in de *nabij slingerende wandelwegen*.

De opmerking bij *Lonicera* is een mooi voorbeeld van de toepassing van de soorten van een geslacht: *de slingerende soorten van dezelve, kunnen, met andere slingerende planten vermengd, zeer voordeelig, dienen tot uitmuntende bedekkingen; aan rotsen, muuren, steenhoopen, heremitages, nissen, moshuisjes, kunstruinen, geplant, en ook gebezigd worden, om eene wildernis digter te maaken, en kleene hutjens, of bedekte gangen daar te stellen*.

De veelheid aan benamingen geeft ook een mooi beeld van het toenmalig woordgebruik: *lustpartijen, bloeibosquetten, Lust-plantsoenen, lustboschen, lustboschjens, partijen voor den treurigen herfst, of voor den norsen winter, plantsoen' boschaadjen, wandelplaatsen, lustbosschen, houtplantsoen, digte groupeeringen, Voorjaarsplantingen, voorjaars-boschjens, Voorjaarsplantsoenen, voorjaars bosquetten, zomer-partijen, zomerbosquetten, herfst-partijen en najaarsbosquetten*.

Dat er sprake is van een vertaling moge blijken uit de opmerking ... *Zwitserische Alpengewassen welken in onze Lusthoven het burgerrecht verkregen hebben*. In het werk van Franz Schmidt en zijn Oostenrijkse context past het bovenstaande, voor Nederland roept de opmerking vraagtekens op.

Maar dat er niet alleen sprake is van een vertaling, maar ook van enige bewerking blijkt uit een zinsnede bij *Rhododendron ponticum* / Levantsche Roozelaar: *Op het landgoed Boekenrode, aan de Leijdsche Vaart, zo uitmuntend wegens deszelfs Plantsoen, waar van men op het eene gedeelte onder Magnolias Kalmias Azaleas Andromedas en andere vreemde Heesters, onder een vreemden Hemel gelooft te wandelen, en aan de andere zijde zich van een volkomenheid grenzende Vader-*

landsche Landbouw omringd ziet, als onder het bestuur van den zo kundigen als gullen menschlievende zeer geachten bezitter den Heer N. van Eys, mogelijk is, zag ik zodanig een Roozelaar, die, in het twaalfde jaar staande, de hoogte van negen en een halven voet, en in de omtrek der Takken in het midden gemeten 42 voeten bereikt, gelijk ik zelf heb gemeten bij het vriendelijk onthaal van den geachten bezitter.

En bij de *Rhododendron maximum* / Virginische Roozelaar valt te lezen: Ook deze schoone Heester bevindt zich in een zeer weelderige groei op den vrijen grond, op het Buitenverblijf van den Heer J.N. van Eys, bij de Rhod. Pont. nader vermeld.

Tot slot

Tot slot nog enige gedachten, opmerkingen, vragen en speculaties die door de voorgaande details opkwamen.

Voorgaande impliceert dat *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* als bron voor het restaureren van historische beplantingen uit omstreeks 1800 mogelijk kanttekeningen kent. Omdat de bron een Oostenrijks werk is waaruit een op een is overgenomen, worden er mogelijk soorten genoemd

6: *Het vignet van Magazijn van Tuin-sieraaden*

die mogelijk niet of beperkt in Nederland zijn toegepast of toe te passen zijn. Nog niet eerder geopperd is de vraag of *Magazijn van Tuin-sieraaden* en *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* op initiatief van de auteurs of op initiatief van de uitgever Allart tot stand kwamen. Het uitgeversfonds

van Johannes Allart kende meer dan 700 werken. Hiervan zijn bijna 120 publicaties vertalingen uit het Frans (65), Duits (35) of Engels (18).⁴¹ Een voorbeeld is *Het Buitenleven* (1802/1803) van Willem Bilderdijk, een navolging c.q. bewerking van *L'homme des champs, ou les Géorgiques françoises* (1800) van abbé Jacques Delille.

Het initiatief tot een uitgave, en zeker een vertaling, ging vaak van de uitgever uit.⁴² Omdat *Magazijn van Tuin-sieraaden* voor een belangrijk deel en *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* bijna geheel op Duitstalige werken zijn gebaseerd kan het initiatief tot een Nederlandstalige uitgave zeer wel van Allart zijn uitgegaan. Deze gedachte lijkt bevestigd te worden door de wetenschap dat Krauss van Duitse komaf is (wel zo gemakkelijk bij het vertalen van een Duitstalig werk), Krauss qua vakgebied geen directe relatie tot de inhoud van *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* had, dit werk een vertaling met beperkte bewerking genoemd kan worden, Krauss identieke werkzaamheden in verband met *Afbeeldingen der artseny-gewassen met derzelver Nederduitsche en Latynsche beschryvinge* uitvoerde, voor deze werkzaamheden *aangezocht* was en daarmee naam maakte.

Allart gaf wel plaatwerken uit, maar getuige de veilingcatalogus van de drukkerij en nalatenschap van Johannes Allart bezat Allart geen etspers (wel drukpersen). Het plaatdrukken werd uitbesteed. Dit moet onder andere aan Reinier Vinkeles zijn geweest. Vinkeles heeft aan minimaal 60 publicaties van Allart meegewerkt.⁴³

Als gezegd, het vignet is van de hand van Reinier Vinkeles. Zou het vignet van *Magazijn van Tuin-sieraaden* ook van zijn hand kunnen zijn? En als de platen gegraveerd zijn door J.C. Sepp en Zoon, zouden de gravures in *Magazijn van Tuin-sieraaden* dan ook van Sepps hand kunnen zijn?

En als Vinkeles Hermanus Numan kende en beide in Amsterdam werkten, zou Numan dan direct of indirect hebben meegewerkt aan het *Magazijn*? Denkbaar, te meer daar van Numan een serie van veertien topografische tekeningen van Velserbeek bekend is⁴⁴ en het *Magazijn* mogelijk negen platen met tuinsieraden als op Velserbeek kent.⁴⁵ Anderzijds, de topografische tekeningen van Velserbeek zijn van een veel hoger tekentechnisch niveau dan de objecten in het *Magazijn*.

126 Soorten

Navolgend de 126 soorten die in *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* staan. Op alfabetische volgorde van de naam als opgetekend door Krauss. De wetenschappelijke naam is de tegenwoordig gebruikte⁴⁶ De laatste kolom geeft de volgorde van uitgifte: nummer 1 t/m 6 in het eerste katern, 7 t/m 12 in het tweede katern enz.

Latynsche naam / Nederduitsche naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Acer campestre</i> Kleine ahornboom	<i>Acer campestre</i> Spaanse aak, Veldesdoorn	Europa, West Azië lang in cultuur	122
<i>Acer creticum</i> Levantsche ahornboom	<i>Acer sempervirens</i> Kretenzische esdoorn	Niet in de Koning & van den Broek	121
<i>Acer dasycarpum</i> Ruige Ahornboom	<i>Acer saccharinum</i> Witte esdoorn, zilveresdoorn	Centraal & Oost Noord-Amerika ing. 1725-Engeland	119
<i>Acer laciniatum</i> Scheurbladige ahornboom	<i>Acer platanoides</i> 'Laciniatum' Noorse esdoorn	cult. 1777-Engeland	72
<i>Acer monspessulanum</i> Montpelliërsche Ahornboom	<i>Acer monspessulanum</i> Montpellier-esdoorn, Franse esdoorn	Centraal Europa, Mediterraan ing. 1605-Nederland, Clusius	102
<i>Acer montanum</i> Berg Ahornboom	<i>Acer pensylvanicum</i> Slangebastesdoorn	Oost Noord-Amerika ing. 1755-Engeland	114
<i>Acer negundo</i> Virginische Ahornboom	<i>Acer negundo</i> Vederesdoorn, Californische esdoorn	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1688-Engeland	108
<i>Acer platanoides</i> Zweedsche Ahornboom	<i>Acer platanoides</i> Noorse esdoorn	Europa, Kaukasus lang in cultuur	47
<i>Acer platanoides foliis variegatis</i> Zweedsche Ahornboom met bonte bladen			48
<i>Acer pseudo-platanus</i> Gewone Ahornboom	<i>Acer pseudoplatanus</i> Gewone esdoorn	Europa, West Azië lang in cultuur	11
<i>Acer pseudo-platanus foliis variegatis</i> Gewone ahornboom met bonte bladen			12
<i>Acer rubrum</i> Roode Ahornboom	<i>Acer rubrum</i> Rode esdoorn	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1658-Engeland	120
<i>Acer saccharinum</i> Suikergevende Ahornboom	<i>Acer saccharinum</i> Witte esdoorn, zilveresdoorn	Centraal & Oost Noord-Amerika ing. 1725-Engeland	66
<i>Acer striatum</i> Gestreepte Ahornboom	<i>Acer pensylvanicum</i> Pennsylvanische esdoorn, Streepjesbastesdoorn	Oost Noord-Amerika ing. 1755-Engeland	90
<i>Acer tartaricum</i> Tartaar(i)sche Ahornboom	<i>Acer tartaricum</i> Tataarse esdoorn	Zuid-Oost Europa, West Azië cult. 1759-Engeland	84
<i>Aesculus flava</i> Geele Paardenka(r)stengenboom	<i>Aesculus flava</i> Gele pavia, Amerikaanse paardekastanje	Oost VS cult. 1764-Engeland	45
<i>Aesculus hippocastanum</i> Paardenka(r)stengenboom	<i>Aesculus hippocastanum</i> Witte paardenkastanje	Balkan ing. 1557	25
<i>Aesculus pavia</i> Paaus Paardenka(r)stengenboom	<i>Aesculus pavia</i> Rode pavia	Noord-Amerika	56
<i>Amorpha fruticosa</i> Heesterachtige Amorpha	<i>Amorpha fruticosa</i> Indigostruik	Centraal & Oost VS ing. 1724- Engeland	8
<i>Aralia spinosa</i> Gedoornde Aralia	<i>Aralia spinosa</i> Duivelswandelstok	Oost & Centraal VS ing. 1688-Engeland	116
<i>Aralia spinosa fructus et folium</i> Gedoornde Aralia			117

Latynsche naam / Nederduitse naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Aristolochia sipho</i> Spuitsvormige (Pypvormige) Osterlucie	<i>Aristolochia macrophylla</i> Pijpbloem	Oost & Centraal VS ing. ± 1736-Engeland	83
<i>Baccharis halimifolia</i> Breedbladige Roerkruis	<i>Baccharis halimifolia</i> Struikaster, Kruisstruik	Oost & Zuid VS ing. 1683-Engeland	107
<i>Bignonia catalpa</i> Catalpa-boom	<i>Catalpa bignonioides</i> Trompetboom	Zuid Oost VS ing. 1726-Engeland	7
<i>Bignonia radicans</i> Wortelende Bignonia	<i>Campsis radicans</i> Trompetbloem	Oost Noord-Amerika cult. 1613-Zwitserland	4
<i>Bignonia radicans</i> var Wortelende Bignonia ...	<i>Campsis radicans</i> Trompetbloem		5
<i>Bignonia radicans</i> var <i>minor</i> Wortelende Bignonia ...	<i>Campsis radicans</i> Trompetbloem		6
<i>Calycanthus floridus</i> Karolinische Kelkbloem	<i>Calycanthus floridus</i> Specerijstruik, Meloenboompje	Oost Noord-Amerika ing. 1726-Engeland	81
<i>Ceanothus americanus</i> Americaansche Ceanothus	<i>Ceanothus americanus</i> Amerikaanse sering	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. ± 1690-Nederland	126
<i>Cephalanthus occidentalis</i> Amerikaansche Kogelboom	<i>Cephalanthus occidentalis</i> Kogelbloem	Noord-Amerika ing. 1735-Engeland	91
<i>Cercis canadensis</i> Canadische Judasboom	<i>Cercis canadensis</i> Amerikaanse judasboom	Centraal & Oost Noord- Amerika cult. 1641-Engeland	17
<i>Cercis siliquastrum</i> Europische Judasboom	<i>Cercis siliquastrum</i> Europese judasboom, Judasboom	Mediterraan sinds oudheid	3
<i>Clethra alnifolia</i> Elsbladige Clethra	<i>Clethra alnifolia</i> Chlethra, Schijnels	Oost VS cult. 1731-Engeland	22
<i>Colutea aperta</i> Monch / <i>Colutea cruenta</i> Aiton Openstaande Colutea	<i>Colutea orientalis</i>	Orient ing. ± 1700-Frankrijk	106
<i>Colutea arborescens</i> Boomachtige Culutea	<i>Colutea arborescens</i> Europese blazenstruik, Blazenstruik	Mediterraan cult. 1568-Engeland	46
<i>Colutea orientalis</i> Oostersche Culutea	<i>Colutea orientalis</i>	Orient ing. ± 1700-Frankrijk	118
<i>Colutea pocockii</i> Aiton & Wildenos / <i>Colutea</i> <i>procumbens</i> L'Heritier Pococks Colutea	<i>Colutea halepica</i>		105
<i>Comptonia asplenifolia</i> Aiton / <i>Liquidamber asplenifolium</i> Varenkruidbladige Amberboom	<i>Comptonia peregrina</i> Varengagel	Oost Canada & Noord Oost VS ing. 1714-Engeland	101
<i>Cornus alba</i> Witte Kornoelje-Boom	<i>Cornus alba</i> Witte kornoelje	Oost Europa, Noord Azië cult. 1741-Engeland	19
<i>Cornus alternifolia</i> Wisselbladige Kornoeljeboom	<i>Cornus alternifolia</i>	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1760-Engeland	115
<i>Cornus circinata</i> Rondbladige Kornoelje-boom	<i>Cornus rugosa</i>	Centraal & Oost Noord-Amerika ing. 1784-Engeland	74
<i>Cornus florida</i> Bloemrijke Kornoeljeboom	<i>Cornus florida</i> Oostamerikaanse kornoelje, Veelbloemige kornoelje	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1731-Engeland	13
<i>Cornus mascula</i> Gewone Kornoeljeboom	<i>Cornus mas</i> Gele kornoelje	Europa, West Azië lang in cultuur	14

Latynsche naam / Nederduitse naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Cornus paniculata</i> Pluimbloemige Kornoeljeboom	<i>Cornus racemosa</i>	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1758-Engeland	103
<i>Cornus sanguinea</i> Roodtakkige Kornoeljeboom	<i>Cornus sanguinea</i> Rode kornoelje	Europa lang in cultuur	43
<i>Cornus sericea</i> Zijdeachtige Kornoeljeboom	<i>Cornus stolonifera</i> Canadese kornoelje	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1781-Duitsland	37
<i>Cornus stricta</i> Styve Kornoeljeboom	<i>Cornus stricta</i>	Centraal & Zuid Oost VS ing. 1758-Engeland	73
<i>Cytisus alpinus</i> Smalbladige Cytisus	<i>Laburnum alpinum</i> Alpengoudenregen, Alpen Gouden Regen, Berg Gouden Regen	Centraal & Zuid Europa cult. 1596-Engeland	123
<i>Cytisus austriacus</i> Oostenrijksche Cytisus	<i>Chamaecytisus austriacus</i>	Centraal & Zuid-Oost Europa cult. 1741-Engeland	113
<i>Cytisus capitatus</i> Hoofdjesvormige Cytisus	<i>Chamaecytisus hirsutus</i>	Centraal & Oost Europa cult. 1739-Engeland	89
<i>Cytisus laburnum</i> Alpische Cytisus	<i>Laburnum anagyroides</i> Gouden Regen	Centraal & Zuid Europa cult. 1560-Duitsland	24
<i>Cytisus nigricans</i> Zwartachtige Cytisus	<i>Cytisus nigricans</i>	Centraal & Zuid Europa cult. 1613-België	36
<i>Cytisus purpureus</i> Paarsroode Cytisus	<i>Chamaecytisus purpureus</i> Paarse brem, Purperen brem	Oostenrijk cult. 1755-Engeland	60
<i>Cytisus sessilifolius</i> Ongesteelde Cytisus	<i>Cytisophyllum sessilifolium</i>	West Mediterraan cult. ± 1600-Engeland	54
<i>Cytisus supinus</i> Hurkende Cytisus	<i>Chamaecytisus supinus</i>	Centraal & Zuid Europa ing. 1755-Oostenrijk	82
<i>Daphne alpina</i> Alpische Daphne	<i>Daphne alpina</i>	Centraal Europa ing. 1759-Engeland	69
<i>Daphne cneorum</i> Berg Peperdaphne	<i>Daphne cneorum</i> Steenroosje	Centraal & Zuid Europa cult. 1752-Engeland	52
<i>Daphne laureola</i> Zwarte Daphne	<i>Daphne laureola</i> Zwart peperboompje	Zuid Europa, West Azië cult. 1561-Engeland	33
<i>Daphne mezereum</i> Peperachtige Daphne	<i>Daphne mezereum</i> Rood peperboompje, Peperboompje	Europa, Centraal Azië cult. 1561-Engeland	30
<i>Euonymus americanus</i> Amerikaans Paapenhout	<i>Euonymus americanus</i>	Centraal & Oost VS cult. 1683-Engeland	68
<i>Euonymus atro purpureus</i> Donderrood Paapenhout	<i>Euonymus atropurpureus</i> Vuurkardinaalsmuts	Centraal & Oost VS ing. 1759-Engeland	38
<i>Euonymus europaeus</i> Europisch Paapenhout	<i>Euonymus europaeus</i> Wilde kardinaalsmuts, Kardinaalsmuts, Gewone kardinaalshoed	Europa, West Azië lang in cultuur	21
<i>Euonymus latifolius</i> Breedbladig Paapenhout	<i>Euonymus latifolius</i> Breedbladige kardinaalsmuts	Centraal & Zuid Europa, West Azië cult. 1700-Duitsland	51
<i>Euonymus verrucosus</i> Wrattig Paapenhout	<i>Euonymus verrucosus</i>	Centraal & Oost Europa, West Azië ing. 1763-Engeland	31
<i>Liriodendron tulipifera</i> Tulpdragende Tulpenboom	<i>Liriodendron tulipifera</i> Tulpenboom, Amerikaanse Tulpenboom	Oost VS cult. ± 1663-Engeland	35

Latynsche naam / Nederduitse naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Lonicera alpigena</i> Alpische Kamperfoely	<i>Lonicera alpigena</i> Alpenkamperfoelie	Centraal & Zuid Europa cult. 1594-Nederland, Clusius	61
<i>Lonicera caprifolium</i> Italiaansche Kamperfoelie	<i>Lonicera caprifolium</i> Tuinkamperfoelie, Gewone kamperfoelie	Europa, West Azië lang in cultuur	15
<i>Lonicera caprifolium, italicum,</i> <i>var. rub.</i> Ait. Roode Italiaansche Kamperfoelie	<i>Lonicera x italica</i>		16
<i>Lonicera coerulea</i> Blauwe Hondsbziën	<i>Lonicera caerulea</i> Blauwe kamperfoelie	Centraal & Noord Europa, Japan lang in cultuur	93
<i>Lonicera diervilla</i> Arkadische Kamperfolie	<i>Diervilla lonicera</i>	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1706-Frankrijk	44
<i>Lonicera media</i> Middelbaare Kamperfolie	<i>Lonicera dioica</i>	Oost Noord-Amerika ing. 1766-Engeland	28
<i>Lonicera nigra</i> Zwarte Hondsbziën	<i>Lonicera nigra</i> Zwarte kamperfoelie	Europa, Korea cult. 1683-Engeland	32
<i>Lonicera periclymenum</i> Gewoone Kamperfoelie	<i>Lonicera periclymenum</i> Wilde kamperfoelie, Boskamperfoelie	Europa, Mediterraan lang in cultuur	20
<i>Lonicera periclymenum</i> <i>serotina</i> Laatbloeiende, gewoone kamperfoelie	<i>Lonicera periclymenum</i> 'Serotina'	cult. 1700-Frankrijk	2
<i>Lonicera semper-virens</i> Virginische Kamperfolie	<i>Lonicera sempervirens</i> Pijpkamperfoelie	Centraal & Oost VS cult. 1656-Engeland	1
<i>Lonicera symphoricarpos</i> Karolinische Kamperfoely	<i>Symphoricarpos orbiculatus</i>	Centraal & Oost VS cult. 1730-Engeland	75
<i>Lonicera tatarica</i> Tartaarsche Kamperfoely	<i>Lonicera tatarica</i> Tartaarse kamperfoelie, Tartaarse struikkamperfoelie	Zuid Rusland, Altai cult. 1752-Engeland	55
<i>Lonicera xylosteum</i> Roode Hondsbziën	<i>Lonicera xylosteum</i> Rode kamperfoelie	Europa, Mediterraan, Centraal Azië ; lang in cultuur	92
<i>Mespilus amelanchier</i> Oosterrijksche Mispelboom	<i>Amelanchier rotundifolia</i> Europees krentenboompje	Centraal & Zuid Europa cult. 1573-Engeland	64
<i>Mespilus arbutifolia</i> Virginische Mispelboom	<i>Aronia arbutifolia</i>	Centraal, Zuid & Oost VS cult. 1700-Engeland	80
<i>Mespilus canadensis</i> Kanadische Mispelboom	<i>Amelanchier canadensis</i> Rotsmispel	Noord Oost Noord-Amerika cult. 1746-Engeland	57
<i>Mespilus chamae-mespilus</i> Alpische Mispelboom	<i>Sorbus chamaemespilus</i>	Centraal & Zuid Europa cult. 1603-Nederland, Clusius	70
<i>Mespilus cotoneaster</i> Ruigbladige Mispelboom	<i>Cotoneaster integerrimus</i> Wilde dwergmispel	Europa, Centraal Azië cult. 1656-Engeland	100
<i>Mespilus germanica</i> Gewoone Mispelboom	<i>Mespilus germanica</i> Mispel	West Azië, verwilderd in Europa lang in cultuur	53
<i>Mespilus pumila</i> Laage Mispelboom	<i>Aronia arbutifolia</i> ?	Centraal, Zuid & Oost VS cult. 1700-Engeland	87
<i>Mespilus pyracantha</i> Gedoornde Mispelboom	<i>Pyracantha coccinea</i> Vuurdooorn	Zuid Europa, West Azië cult. 1594-Nederland, Clusius	78
<i>Periploca graeca</i> Syrische Slingerplant	<i>Periploca graeca</i> Melkwingerd	Oost Mediterraan cult. 1588-Duitsland	40

Latynsche naam / Nederduitse naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Philadelphus coronarius</i> Welriekende Philadelphus	<i>Philadelphus coronarius</i> Welriekende jasmijn, Boerenjasmijn	Europa, Kaukasus cult. 1753-Oostenrijk	94
<i>Philadelphus coronarius nanus</i> Laaggroeiende Philadelphus	<i>Philadelphus coronarius</i> 'Nanus'	cult. 1623-Frankrijk	112
<i>Ptelea trifoliata</i> Driebladige Lederboom	<i>Ptelea trifoliata</i> Lederboom	Oost Noord-Amerika ing. 1704-Engeland	67
<i>Rhododendron chamaecistus</i> Laage Roozelaar	<i>Rhododendron chamaecistus</i>	Centraal Europa, Siberië ing. ± 1790-Engeland	86
<i>Rhododendron ferrugineum</i> Roestkleurige Roozelaar	<i>Rhododendron ferrugineum</i> Alpenroos	Centraal Europa cult. 1752-Engeland	97
<i>Rhododendron hirsutum</i> Ruige Roozelaar	<i>Rhododendron hirsutum</i> Alpenroos	Centraal Europa ing. ± 1600-Engeland	111
<i>Rhododendron maximum</i> Virginische Roozelaar	<i>Rhododendron maximum</i> Alpenroos	Noord Oost VS, Oost Canada ing. 1736-Engeland	104
<i>Rhododendron ponticum</i> Levantsche Roozelaar	<i>Rhododendron ponticum</i> Pontische rhododendron	Zuid Europa, Klein-Azië ing. 1763-Engeland	77
<i>Ribes alpinum</i> Alpische Bessenboom	<i>Ribes alpinum</i> Alpenbes	Europa lang in cultuur	109
<i>Ribes cynosbati</i> Steekelbeeze Bessenboom	<i>Ribes cynosbati</i>	Oost & Centraal Noord-Amerika cult. 1759-Engeland	50
<i>Ribes diacantha</i> Twee steekelige Beziënboom	<i>Ribes diacanthum</i>	Noord Azië ing. 1781-Engeland	79
<i>Ribes floridum</i> Pensylvaansche Beziënboom	<i>Ribes americanum</i>	Oost & Centraal Noord-Amerika ing. 1729-Engeland	62
<i>Ribes glandulosum</i> Geklierde Beziënboom	<i>Ribes glandulosum</i>	Noord VS ing. 1777-Engeland	85
<i>Ribes grossularia</i> Ruige Kruisbeziënboom	<i>Ribes grossularia</i>	Europa, Noord Afrika, Kaukasus cult. sinds ± 1500	124
<i>Ribes nigrum</i> Zwarte Beziënboom	<i>Ribes nigrum</i> Zwarte bes	Europa, Centraal Azië cult. sinds 16 ^e eeuw	39
<i>Ribes petraeum</i> Rotsen Beziën-boom	<i>Ribes petraeum</i> Steenbes	Centraal Europa, Middelland cult. 1794-Engeland	76
<i>Ribes rubrum</i> Roode Aalbessenboom	<i>Ribes rubrum</i> Aalbes	Noord Europa	49
<i>Ribes uva crisper</i> Gladde Kruisbeziënboom	<i>Ribes uva-crispa</i> Kruisbes	Europa, Middelland cult. sinds ± 1500	125
<i>Robinia caragana</i> Siberische Robinia	<i>Caragana arborescens</i>	Siberië, Mantsjoerije cult. 1748-Zweden	42
<i>Robinia frutescens</i> Heesterachtige Robinia	<i>Caragana frutex</i>	Oost Europa, Centraal Azië cult. 1748-Zweden	88
<i>Robinia halodendron</i> Gryze Robinia	<i>Halimodendron halodendron</i> Zoutstruik	West Azië, Altai ing. 1779	59
<i>Robinia hispida</i> Steekelige Robinia	<i>Robinia hispida</i> Ruwe acacia, Ruwe robinia, Rode regen, Rose acacia	Zuid Oost VS cult. 1743-Engeland	10
<i>Robinia pseudo-acacia</i> Zoethoutboom	<i>Robinia pseudoacacia</i> Robinia, Gewone acacia, Valse acacia, Witte acacia, Schijnacacia	Centraal & Oost VS, verwilderd in Europa ing. 1601-Frankrijk	9
<i>Robinia pygmaea</i> Dwergachtige Robinia	<i>Caragana pygmaea</i>	Centraal Azië cult. 1748-Zweden	71

Latynsche naam / Nederduitse naam	Wetenschappelijke naam Nederlandse naam	Herkomst Ingevoerd / in cultuur	Volgorde uitgifte 6 platen / katern
<i>Robinia spinosa</i> Gedoornde Robinia	<i>Caragana spinosa</i>	Siberië ing. 1775-Engeland	96
<i>Spiraea chamaedrifolia</i> Gamanderlynbladige Spirea	<i>Spiraea chamaedrifolia</i> lepspirea	Noord Oost Azië cult. 1772-Oostenrijk	34
<i>Spiraea crenata</i> Gekartelde Spirea	<i>Spiraea crenata</i>	Zuid oost Europa, West & Centraal Azië cult. 1739-Engeland	65
<i>Spiraea hypericifolia</i> St. Janskruidbladige Spirea	<i>Spiraea hypericifolia, varietas</i>	Zuid Oost Europa, Noord & Centraal Azië cult. 1636-Duitsland	98
<i>Spiraea hypericifolia, varietas</i> St. Janskruidbladige Spirea, verscheidenheid	<i>Spiraea hypericifolia</i>	Zuid Oost Europa, Noord & Centraal Azië cult. 1636-Duitsland	99
<i>Spiraea laevigata</i> Gladbladige Spirea	<i>Sibiraea laevigata</i>	Siberië ing. 1774-Engeland	18
<i>Spiraea media</i> Middelbaare Spirea	<i>Spiraea media</i>	Zuid Oost Europa, Centraal Azië ing. 1789-Duitsland	58
<i>Spiraea opulifolia</i> Geldersche-Roosbladige Spirea	<i>Physocarpus opulifolius</i> Sneeuwbalspirea	Noordoost Noord-Amerika cult. ± 1690-Nederland	41
<i>Spiraea salicifolia</i> Wilgebladige Spirea	<i>Spiraea salicifolia</i> Theeboompje	Oost Europa tot Japan cult. 1685-Nederland, Clusius	29
<i>Spiraea sorbifolia</i> Sorbenbladige Spirea	<i>Sorbaria sorbifolia</i> Lijsterbesspirea	Azië cult. 1759-Engeland	95
<i>Spiraea tomentosa</i> Wolbladige Spirea	<i>Spiraea tomentosa</i> Viltige spirea	Centraal & Oost Noord-Amerika ing. 1736-Engeland	23
<i>Staphylea pinnata</i> Gevinde Pimpernoote	<i>Staphylea pinnata</i> Pimpernoot	Centraal & Zuid Europa cult. 1596-Engeland	63
<i>Staphylea trifoliata</i> Driebladige Pimpernoot	<i>Staphylea trifolia</i>	Centraal & Oost Noord-Amerika cult. 1640-Engeland	110
<i>Syringa persica</i> Laage Sijring	<i>Syringa x persica</i> Perziche sering	cult. 1640-Engeland	26
<i>Syringa vulgaris purpurea</i> Gemeene Syring	<i>Syringa vulgaris</i> Gewone sering	Centraal & Zuidoost Europa cult. 1554-Italië	27

Noten

1. De volledige titel luidt: *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche boomen en heesters. die tot versiering van Engelsche bosschen en tuinen, op onzen grond, kunnen geplant en gekweekt worden; benevens de beschrijving van derzelver kenmerken, voortkweeking, nuttigheden en andere bijzonderheden, ingericht om aan de liefhebbers van zodanige bosschen of tuinen de kennis van dezelve zo aangenaam als nuttig te maken.*
2. De volledige titel luidt: *Magazijn van tuin-sieraaden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en gronden dezer Republiek gewijzigd, en met veele nieuwe platte gronden en sieraaden vermeerderd*
3. De biografie is gebaseerd op gegevens uit Hermannus Bouman. *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleeraren*, Utrecht 1847, A. J. van der Aa. *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zodanige personen, die zich op eenigerlei wijze en ons vaderland hebben vermaard gemaakt*, Haarlem 1862 en P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.). *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, Leiden 1918.
4. Ook geschreven als Krauß, Kraus en Krausz. En qua voornamen zijn ook te vinden Joan Karel en Joan Carl.
5. Öhringen ligt in Baden-Württemberg, noordelijk van Stuttgart.
Molhuysen en Blok noemen Oettingen, Van der Aa noemt Ochringen. Öhringen ook geschreven als Oehringen past bij de laatste plaatsnaam, Ochringen is slechts een kleine verschrijving. Öhringen was bezit van de Hohenlohes waar vader Krauss als arts in dienst was; een tak van die familie heet Hohenlohe-Öhringen. Met Oettingen wordt mogelijk Oettingen in Bayern bedoeld. Een plaats ongeveer 100 km oostelijk van Öhringen. Het andere Duitse Oettingen lijkt minder waarschijnlijk, dat ligt in Noord Duitsland. J. A. H. Bots, Marc V. T. Tenten. *Het Gelders Athene: Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)*, Hilversum 2000, geeft Oeringen (Hohenlohe) aan.
6. Hij promoveerde met de dissertatie *De praecipuis militum morbis eorumque causis, verhandeling over de voornaamste ziekten der krijgslieden en hare oorzaken.*

7. Bouman 1847 en Van der AA 1862 geven aan dat Krauss in 1787 zijn post als *Duitsche Veldarts* beëindigd en zich als burgerlijk geneesheer te Amsterdam vestigt. Molhuysen 1918 echter, vermeldt dat Krauss tot 1787, na promotie te Harderwijk en voor vestiging te Amsterdam, korten tijd te Arnhem werkzaam was.
8. In 1824 schreef de Leidse Hoogleraar J. Clarisse dat Krauss *schaars in zijne groote waarde gekend, en door veler moedwillig vooroordeel schandelijk miskend is*. In Bouman 1847.
9. *Leydsche Courant* van vrijdag 24 maart 1826.
10. De zeven delen zijn in te zien via www.leeswerk.nl/artsenijgewassen/index.htm.
11. Oskamp was te druk, *opgekropt met ongelooflijke groote bezigheden* aldus het Voorbericht in *Afbeeldingen der artseny-gewassen met derzelver Nederduitsche en Latynsche beschryvingen*, deel II.
12. Krauss pakte de verdere vertaling en bewerking op na het overlijden van Houttuyn. De titelpagina van deel III voert (foutief) het jaartal MDCCXCVI, maar Krauss ondertekent het Voorbericht met *Amsterdam den 1 Aug 1798*.
13. Johan Carl Krauss. *Afbeeldingen der artseny-gewassen met derzelver Nederduitsche en Latynsche beschryvingen*, deel III.
14. Missouri Botanical Garden (St Louis, USA) bezit een complete serie van de 21 katernen. Emailcontact over dit exemplaar was voor Missouri Botanical Garden aanleiding tot het scannen van het materiaal. Zowel inhoud als omslagen zijn te vinden op www.archive.org en www.biodiversitylibrary.org.
15. *Maandelyksche uittreksels of boekzaal der geleerde waereld; Honderd en Vier-en-Zeventigste Deel. Voor February 1802*, Amsterdam 1802.
16. Digitale versies van *Leeuwarder Courant*, *Dordrechtsche Courant* en *Leydse Courant* en Google books maakten digitaal onderzoek mogelijk. Verder heeft emailcontact plaatsgevonden met verschillende bibliotheken en musea en zijn diverse bibliotheken bezocht.
17. De *Algemeene Konst- en Letterbode* was een weekblad gesticht door P. Loosjes, in 1788. In 1861 ging het samen met *De Tijdstroom* en de *Nederlandsche Spectator* en verscheen het verder onder de laatste titel. In het nummer van 26 february 1802 verscheen overigens al de advertentie betreffende het 1ste stuk.
18. *Naamlijst van Nederduitsche boeken, als mede van Fransche en Latijnsche werken*,

- oratie, dissertatie, konstprenten, portraitten, landkaarten enz. gedurende de jaren 1799-1803 in ons vaderland uitgekomen*, Amsterdam 1803.
19. In de *Dordrechtsche Courant*, van 2 april en 5 april 1803, staat een advertentie waarin ook *Magazijn van Tuin-sieraaden* wordt vermeld: *Boomen en Heesters* met de eerste twee nummers en het *Magazijn* met de eerste vier nummers. De *Leeuwarder Courant* van 13 april 1803 en de *Leydse Courant* van 28 maart 1803 kennen een soortgelijke advertentie.
 20. Louis G. Saalmink. *Nederlandse bibliografie 1801-1832*, Den Haag 1993, geeft aan dat het een maandelijks lijst van pas verschenen werken is. Van de maandelijks lijsten werd jaarlijks een register gemaakt en vervolgens een cumulatief register over vijf jaar. Het zijn de vijfjaarlijkse werken waar auteur uit geput heeft.
 21. *Naamlijst van Nederduitsche boeken, als mede van Fransche en Latijnsche werken, oratie, dissertatie, konstprenten, portraitten, landkaarten enz. gedurende de jaren 1804-1808 in ons vaderland uitgekomen*, Amsterdam 1809.
 22. Aldus een beschrijving van het boek door Antiquariaat FORUM BV.
 23. www.vandersteur.nl meldt *Vinkeles, die beschouwd wordt als de belangrijkste graveur van de achttiende eeuw, was de vaste illustrator van uitgever Allart*. Mogelijk meer in De la Fontaine Verwey. *De illustratie van letterkundige werken in de XVIIIe eeuw* (Amsterdam 1934).
 24. Martinus Houttuyn. *Afbeelding van in- en uitlandsche houten, zo wel van boomen als heesters: welken door de liefhebbers der natuurlyke historie in hunne naturalian-cabinetten, tot vermaak en nuttigheid, verzameld worden; volgens hunne inwendige hoedanigheid en natuurlyke kleuren, ook met de bygevoegde Hollandsche, Hoogduitshe, Engelsche, Fransche en Latynsche benamingen, in 't licht gegeven*.
 25. Martinus Houttuyn. *Houtkunde, behelzende afbeeldingen van meest alle bekende, in- en uitlandsche houten die tot den huis- en scheepsbouw, tot schryfwerk, werktuigen en gereedschappen, tot verwstoffen en in de geneeskunde, worden gebruikt: op zulk eene manier, als die door liefhebbers der natuurlyke historie, tot vermaak en nuttigheid, worden verzameld en bewaard; met aanwyzing van derzelver afkomst, hoedanigheden en gebruik: voorgesteld in de natuurlyke tekening en kleuren, volgens de Hollandchse, Hoogduitsche, Engelsche, Fransche en Latynsche benamingen, en met uitvoerige bladwyzers verrykt*.

26. Adam Wolfgang. Winterschmidt, *Icones Lignorum*, Nürnberg 1773-1778.
27. Franz Schmidt. *Österreichs allgemeine Baumzucht, oder Abbildungen in- und ausländischer Bäume und Sträucher, deren Anpflanzung in Österreich möglich, und nützlich ist* (1792-1834).
28. ook wel geobotanie genoemd ; houdt zich bezig met de geografische spreiding van plantensoorten.
29. Carl Ludwig Willdenow. *Caroli a Linné Species Plantarum exhibentes plantas rite cognitās ad genera relatas cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus secundum systema sexuale digestas* (1797-1830). Voltoid na de dood van Willdenow. Krauss spreekt over Willdenow en zegt *Voor zooverre dezelve gevorderd is*. De serie *Species Plantarum* startte in 1797 en was nog verre van voltooid toen het eerste katern van *Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters* in 1802 verscheen.
30. Carl Ludwig Willdenow. *Berlinische Baumzucht oder Beschreibung der in den Gärten um Berlin im Freien ausdauernden Bäume und Sträucher für Gartenliebhaber und Freunde der Botanik* (1796).
31. Johann Jacob Reichard. *Caroli a Linné Genera plantarum : eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm et proportionem omnium fructificationis partium Systema Plantarum: Secvndvm Classes, Ordines, Genera, Species Cvm Characteribvs, Differentiis, Nominibvs Trivialibvs, Synonymis Selectis, Et Locis Natalibvs*.
32. In 1755 startte Duhamel met de publicatie van *Traité complet des Bois et des Forêts*. Een werk dat tot acht delen zou uitgroeien en waarvan de eerste twee delen de titel *Traité des arbres et arbustes que l'on cultive en France en pleine terre* dragen.
33. Friedrich August Ludwig von Burgsdorf. *Forsthandbuch. Allgemeiner theoretisch- praktischer Lehrbegriff sämtlicher Försterwissenschaften; auf Seiner Königlichen Majestät von Preussen allerhöchsten Befehl abgefasst* (1788).
34. Friedrich August Ludwig von Burgsdorf. *Anleitung zur sichern Erziehung und zweckmäßigen Anpflanzung der einheimischen und fremden Holzarten; welche in Deutschland und unter ähnlichen Klima im Freien fortkommen* (1787).
35. de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Schwöbber
36. Noord-Hollands Archief, Collectie van eigendomsbewijzen te Haarlem (1546-1954),

- band 15.11 inv. nr. 107. Bewaard is de catalogus *Catalogue universelle des plus fines sortes, d'arbres, d'Amerique, des arbustes, et des arbres des fleurs etrangeres, et qui verdurent toujours. Qu'on trouve a vendre au plus bas prix chez Jean Moonen et fils* (ca. 1800). Dezelfde Jean Moonen wordt ook genoemd in Patrick Neill. *Journal of a horticultural tour through some parts of Flanders, Holland, and the north of France, in the autumn of 1817*, Edinburgh 1828. Jan Moonen staat overigens ook in de lijst van 'intekenaaren' van het eerste deel van *Afbeeldingen der artseny-gewassen*, als 'Moonen (Jan) Bloemist buiten Haarlem'.
37. Een ander werk uit dezelfde periode, met eenzelfde opzet, sterk gelijkende platen en ook uitgegeven in Oostenrijk is *Abbildung der inn- und ausländischen Bäume, Stauden und Sträucher, welche in Oesterreich fortkommen, nebst einer vollständig gegründeten Anweisung, wie diese Gewächse anzupflanzen sind, damit die Güterbesitzer, der Forstmann, Landwirth, ja auch der Gartenliebhaber nicht nur selbst seinen Garten auf jede mögliche Art zieren, sondern auch aus den Blättern, Blüten, Früchten, Harze, Säften, und Holze einen Nutzen ziehen könne*. In 3 delen uitgegeven (1782-1804) door Franz Johann Schulz (maker van de platen; Oostenrijks botanicus en kunstenaar) en Gesellschaft der Gartenfreunden, und Planzenkenner.
 38. Plaat 79 uit het tweede deel met *Syringa persica fol. laciniatis* is niet overgenomen.
 39. Stafleu, F.A. en R.S. Cowan. *Taxonomic literature : a selective guide to botanical publications and collections with dates, commentaries and types* (1979-), deel II H-Le 2nd ed, p. 669 (entry 3927). Ook vermeld: 'The original covers of parts 2-21 list the contents but are not dated (MO [Missouri Botanical Garden] copy)'.
 40. Ongetwijfeld uit Christian Cay Lorenz Hirschfeld (1742-1792), *Theorie der Gartenkunst*, 5 delen (1779-1785).
 41. A.J.M. Broos, Misdruk en mispunt, *Spektator*, jrg. 11 (1981), p. 212-223.
 42. A.J.M. Broos, Boeken zijn zo goed als geld maar geld is beter: Johannes Allart (1754-1816), *Spektator*, jrg. 9, nr. 1 (1979), p. 14-25.
- In 1801 en 1802 was er sprake van nog eens twee andere werken die uit het Duits zouden worden vertaald.
- In de Oprechte Haarlemse courant van 29 augustus 1801 geeft J.C. Sepp en Zoon aan dat het vierde stuk van Artseny-gewassen is verschenen en dat J.C. Krauss met een vervolg bezig is. Verder zal de uitgever ook Neues Gärtner Lexicon von J.F.G.

Dietrich laten vertalen.

In de Allgemeine Literatur-Zeitung van 13 Juni 1801 staat een Duitse aankondiging van dit lexicon. Het lijkt niet te zijn verschenen want een registratie is niet achterhaald. Wel verscheen vanaf 1802 een ander lexicon van Dietrich: Vollständiges Lexicon der Gärtnerei und Botanik...(1802-1810).

In Oprechte Haarlemse courant van 6 maart 1802 kondigt J. Allart de vertaling, door J. Kraus, van Abbildd 800 Americanische Gewächsen en Auswahl seltener Gewächsen aan.

De eerste titel zal niet het getal 800, maar 300 moeten dragen en is daarmee het werk Dreyhundert auserlesene amerikanische Gewächse nach Linneischer Ordnung (1785) van Johannes Zorn en Nikolaus Joseph Freiherr von Jacquin. Het tweede werk betreft Auswahl schöner und seltener Gewächse: als ein Fortsetzung der Amerikanischen Gewächse (1795) van opnieuw Johannes Zorn. Beide Duitstalige werken zijn verschenen, een vertaling is niet opgedoken.

Niet veel later, november 1802, verschijnt de aankondiging van Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters. Dit werk zal de plaats van de eerder aangekondigde vertaling ingenomen hebben.

43. Niet veel later, november 1802, verschijnt de aankondiging van Afbeeldingen der fraaiste, meest Uitheemsche Boomen en Heesters. Dit werk zal de plaats van de eerder aangekondigde vertaling ingenomen hebben.
44. A.J.M. Broos. *Lijst van boek- en plaatwerken uitgegeven door of in samenwerking met Johannes Allart*, Amsterdam 1979.
45. Noord-Hollands Archief, collectie Prenten en Tekeningen Provinciale Atlas.
46. Naar voren gekomen gedurende het onderzoek *Concordantie Van Laar's Magazijn van Tuin-sieraaden – Grohmann's Ideenmagazin* door Arinda van der Does en Jan Holwerda.
47. J. de Koning, J.W. van den Broek ... [et al.]. *Dendrologie van de Lage Landen : geïllustreerde handleiding bij het bepalen van de in Nederland en Vlaanderen voorkomende*